

ספרים

שפה עם עשרים ושבע מילים לשפם

גתית הולצמן

לזכרה היקר של אורה איל

אדם ז'אקו דה בואנו

טינגו, ועוד מילים מיוחדות מרחבי העולם כולו

Adam Jacot de Boinod / The Meaning of Tingo

תרגום מאנגלית: גיא שרת

בתוספת שלושה פרקים למהדורה העברית מאת גלעד צוקרמן

הוצאת קרן, 222 עמ', 89 שקלים

'טינגו' היא מילה בשפת איי הפסחא, פסקוֹנוֹסָה, שפירושה: לשאול מחבר חפצים בזה אחר זה, עד שלא נשאר לו שום דבר בבית. הספר **טינגו** כולל אינספור מילים נדירות ומשעשעות כגון זו, המלוקטות מעשרות שפות. אדם ז'אקו דה בואנו מספר כי עניינו במילים מיוחדות בשפות זרות התעורר לאחר שגילה כי בשפה האלבנית יש 27 מילים שונות לתיאור גבות, ומספר דומה של מילים לשפם. תופעה זו גירתה את סקרנותו, וזו הפכה לתאוה של ממש שהתבטאה בקריאה כפייתית במילונים והולידה בסופו של דבר את הספר **טינגו**, המונח כעת לפנינו בתרגומו המעולה של גיא שרת.

המשותף למילים המובאות בספר הוא כי הן חסרות מקבילות באנגלית או בעברית, ולמעשה אלו הן מילים שאינן ניתנות לתרגום כפשוטן, ללא הסבר נלווה, שכן המדובר הוא במילים שאינן מופשטות וכלליות, ואף לא בכאלו המגדירות חפצים או מצבים באורח אובייקטיווי, נטול הקשר תרבותי. המילים והביטויים שאסף המחבר מצטיינים בכך שהם מתארים דברים קונקרטיים להפליא או סיטואציות ייחודיות, ולעתים אף מציירים התרחשות מורכבת תוך שימוש בהברות ספורות.

מכאן נובע הקושי בתרגום אותן מילים, שכן אין מדובר רק בהרקתם של מונחים משפה לשפה, כי אם בהמתם מתרבות אחת לאחרת. כל מילה, מונח, ביטוי ואמרת כנף שמצאו את דרכם לספר נובעים מהקשר תרבותי וחברתי שהוא מקומי באורח מובהק, אך בספר זה הם נתלשים מתוך ההקשר שבו הם צמחו, ולכאורה מוטלים כעקורים בחללה של האנגלית וכעת אף העברית-הישראלית. עם זאת, הספר מכיל מילים וביטויים רבים המאירים מצבים חברתיים מוכרים לכל וסיטואציות אנושיות אוניוורסליות, כגון כל הקשור ליחסים בין המינים, לקשרים משפחתיים, ליחסי עבודה, ולמצבי מרפא וחולי.

כך, למשל, לא נמצא בספר מילה שמשמעה 'עצל', אבל נמצא מילים שמקורן בשפות הנוהגות באיי הפסחא, באינדונזיה ובגאנה, וכן מילים בערבית, פרסית, גרמנית וצרפתית שכל אחת מהן מבטאת

גיתית הולצמן היא דוקטור לפילוסופיה יהודית ומרצה בחוג למחשבת ישראל במכללה האקדמית לחינוך אורנים. מחקרה עוסקים בפילוסופיה היהודית בימי הביניים ובזיקתה לפילוסופיה המוסלמית, במחשבה היהודית בעת החדשה וביחס בין חשיבה רציונלית למיסטיקה.

מונח זה באופן הנשען על הווי החיים המקומי. כך נאמר בראפה-נוי, באיי הפסחא: קופּוּהָ - מי שנעלם במקום להקדיש את עצמו לעבודה; בפרסית אומרים: לינטי - מי שמבטל את זמנו במשך יום שלם מתחת לעץ; בגרמנית גורסים: בט-שוּוּרָה - מי שאין לו מספיק כוח לצאת מהמיטה; ובשפת וואָאָלי, המדוברת בגאנה, הוגים: נוּבִי-יָם - שפירושו המילולי חוות אצבע, והוראתו: חקלאי שמצביע לכיוון החווה שלו אך לא עושה יותר מזה (עמ' 56). דוגמה זעירה זו ממחישה כיצד יכולה מילה בודדת להורות בקליפת אגוז על התרבות ואורח החיים במקום שבו היא מדוברת, וכן מלמדת על סגולותיו של הספר הנדון כאן לשמש כלי למחקר אנתרופולוגי השוואתי בזעיר אנפין ולהאיר את עיני קוראיו באשר לגוני העצלנות הקיומית לענפיה.

לקח תרבותי שונה נלמד מן המילים המשמשות בשפת האהבה. מחבר הספר קובע כי 'שפת האהבה בלשונות רבות היא לא פעם שלילית בדימוייה ואף אלימה במקצת' (עמ' 68). הוא מבסס את דבריו על דוגמאות מן היפנית, הצרפתית והספרדית. כך, למשל, אומרים בצרפתית: קוּדֶה פּוֹדֶר, שפירושו המילולי מכת ברק, ומשמעו: אהבה ממבט ראשון. ביפנית אומרים: מוֹנֶה או קושגאסו - באופן מילולי: לחרוך את הלב, ופירושו: להשתוקק למישהו. בהקשר זה מעיר המתרגם כי בעברית המצב חמור אף יותר: 'אנו חולי אהבה, עיוורים מאהבה, ומתייסרים מאהבה'. ניתן כמובן להוסיף לכאן את הדברים החותכים בשיר השירים: 'עֵזָה כְּמֹת אֶהְבֶּה' (שיר השירים ח ו). על בסיס אותן תחושות כתב גם אהוד מנור הזכור לטוב: 'אם זאת אהבה, אז למה היא לא טובה?' לא נשים נפשנו בכפנו להעלות תשובות אפשריות לשאלה זו, אולם במקרה דנן מגלה מחקרו הבלשני של דה בואנו כי סדנא דארעא חד הוא, ובכך אולי יש נחמה פורתא.

לעיל נרמז הקושי התרגומי המובנה בספר, אך דומה כי הדוגמאות הספורות שהובאו עד כה מלמדות על התועלת הניכרת שעשוי להפיק קהל הקוראים, שכן דומה כי דווקא ברגע שבו המילים ערוכות בסדר ענייני ונקראות בהקשר לשוני ותרבותי שונה מזה שבו הן נוצרו מלכתחילה, הן חושפות מנגנונים חברתיים ופסיכולוגיים נסתרים, הפועלים באורח מקביל בחברות השונות לכאורה אחת מרעותה מכל בחינה שהיא. כך נמצא כי בפולין ובסין, בספרד, יפן, צרפת ופורטוגל - פועלי כל העולם שחוקים מעמל יומם המתמשך, ובעודם שקועים במְדוּגִיוּאוּאִזְקוּ (יפנית) = בהייה בחלון, הם מתכננים פוּחָה (פולנית) = לנצל את שעות העבודה ואת משאבי המשרד לצרכים אישיים, מקנאים בידים אָוִדֶר (ספרדית) = עובד מדינה שמגיע לעבודה רק ביום קבלת המשכורת, וחושבים איך להחליץ מחיי המְטרו-בולו-דוּדוּ (צרפתית) = מטרו-עבודה-שינה, ביטוי המסכם את השחיקה היומית חסרת התכלית.

המפגש עם כל אותן מילים אקזוטיות בהקשר המלאכותי שבו הן נתונות בספר, מאפשר אפוא לקוראיו התבוננות מחודשת ורעננה באינטראקציות אנושיות מוכרות ובמצבים נפשיים וחברתיים נתונים. למעשה, אין זה ברור אם הדוברים הילידיים של כל אותן מילים חשים עדיין במזרות הייחודית שלהן או שמא השימוש היומיומי בהן גורם לשחיקתן, והן חדלות מלעורר אותו צחוק, פליאה, ומבוכה המתעוררים אצל הקוראים אותן שלא בהקשרן הרגיל. ראיה עצובה לכך נמצאת באחת משתי המילים העבריות הבודדות שבחר דה בואנו לכלול בספרו, המופיעה בפרק העוסק במשפחה. הפרק פותח בפתגם סיני כאוב ויפהפה: בו יין, בו לונג, צ'נג גו גונג = קשה להיות חותנת או חותן - אלא אם כן מעמידים פני שוטה או חירש. המילה העברית המופיעה בפרק זה היא: 'עגונה', והגדרתה בספר: 'אישה שבעלה נטש אותה או נעלם, והיא אינה יכולה להינשא מחדש עד שלא תקבל גט או הוכחה למות הבעל' (עמ' 79). מילה זאת מופיעה בסמוך למילים ביפנית, פרסית, ספרדית, מלאית ואינדונזית, המתארות יחסי נישואין מוזרים, מעוותים ופוגעניים. קוראיו הישראלים של הספר היו עשויים למהר וללגלג על המציאות המשתקפת מבעד למילים אלה לולא אותה תזכורת קשה לכך שמציאות זאת רווחת אף בחברה הישראלית, והיא נפוצה בה במידה כזאת עד כי המילה המתארת אותה לא נראית לדוברי העברית מוזרה כלל ועיקר.

השאלה האם מילים אכן מתארות מציאות ומשמשות אמצעי לתקשורת אמיתית בין דוברי השפה, או שמא הן בגדר מטבעות לשון שחוקות, וחילופי הדברים בין דובריהן מכסים על העדר תקשורת של ממש, נדונה על ידי ביאליק במאמרו הקלאסי 'גילוי וכיסוי בלשון' שהועלה על הכתב בשנת 1915. ביאליק הביע

פסימיות בכל הנוגע ליכולתן של מילים לתאר את המציאות באופן אמיתי, וטען כי בדרך כלל השפה אינה משמשת כלי לביטוי אישי כי אם אמצעי לטשטוש החוויות האותנטיות ביותר. לדעתו, דווקא קולות חסרי פשר הבוקעים באופן בלתי רצוני, כגון בכי וצחוק, מבטאים את הווייתנו באופן הכן ביותר. כפירה כה גורפת בכוחן של מילים מפתיעה מאוד כשהיא מגיעה מצדו של אמן השפה העברית, מי שכל חייו נסבו סביב יצירה ספרותית לסוגיה; אך ייתכן כי פעילותו האינטנסיביות בשירות השפה היא שהעצימה את רגישותו ואת מודעותו למגבלותיה. עם זאת, ביאליק סיים את מאמרו בהבעת אמון מחודשת ביצירת הרוח, וזאת כל עוד היא מבטאת מפגש ממשי עם עולם חי ורוטט.

באותה תקופה עצמה שבה הגה ביאליק רעיונות אלה, התמודד מרטין בובר עם אותן שאלות ביצירתו הפילוסופית **אני ואתה**. בובר ביכה את מציאות החיים הקרה והמנוכרת המתקיימת לדעתו בעולם הטכנולוגי והרציונלי של ראשית המאה העשרים. כניגוד לכך העמיד תיאור אוטופי ואידילי של חיים שבטיים קדמונים, בהם התקיים יחס הדדי אמיתי בין איש לרעהו. בובר טען כי הפער בין שני העולמות בא לידי ביטוי בשפה. בעוד השפה המודרנית מורכבת מנוסחאות שחוקות החוצצות בין בני אדם, הרי הלשון הציורית הקדמונית מתאפיינת בכך שמילותיה מבטאות את שלמות הזיקה ההדדית בין אדם לזולתו. בובר הדגים את טענתו על ידי ביטוי הלקוח מהשפה המדוברת באזור טִיָּה דָּל פּוּאָגו שבדרום אמריקה, וציין כי בשפה זו קיימת 'מילה בת שבע הברות, שפשוטה ודיוקה הוא: 'מציצים איש בפני רעהו וכל אחד מצפה שחברו יאמר "אני אעשה" - מה ששניהם היו רוצים שיעשה ולא הם יעשוהו' (**אני ואתה**, עמ' 15). בובר לא הביא מילה זו במקורה, וכאן נחלץ לעזרתנו דה בואנו, שכלל אותה מילה עצמה בספרו. המילה היא: קְמִי-לְפִינָה-טְפִי, וביאורה כפי שהוא מובא בטינגו: "מבט משותף של ערגה שחולקים בני זוג, ששניהם יודעים היטב מה קורה אך איש מהם אינו מסוגל לעשות את הצעד הראשון" (עמ' 69).

מהדורתו הישראלית של טינגו נחתמת בשלושה פרקים מאת גלעד צוקרמן העוסקים באופן מהנה ונגיש בסוגיות בלשניות, וכותרתם: על יידיש, סלנג ישראלי ואטימיתולוגיה. הפרק המוקדש ליידיש כולל היסטוריה קצרה של שפה זו ודיון בתכונה מרכזית שלה - הבעת רגשות. משפט יידי אופייני כולל את הייחול להימנע מפגיעתה של 'עין הרע': 'מייין טאָכטער, קיין בייז אויג זאָל איר ניט שאַטן, עסט גוט. [=הבת שלי, שעין הרע לא תזיק לה, אוכלת טוב]. פרק זה חושף, בין היתר את השפעת היידיש על השפה העברית הישראלית המדוברת כיום בארץ, ומציין שורת ביטויים ישראליים שהם תרגומי בבואה של ביטויים ביידיש. לדוגמה נציין את הביטוי: לב שבור, שהינו תרגום של הביטוי היידי: אָ צעבראָכן האַרץ. הפרק על אטימיתולוגיה, משמע אטימולוגיה + מיתולוגיה, מסביר את המנגנון הרווח בשפות ובתרבויות שונות לניתוח מקורותיהן של מילים באופן שיהלום ידע מוקדם, אידיאולוגיה או מיתוס, שבהם כבר אוחזים דוברי אותה שפה. כך, למשל, יש מי שמחזיק באידאולוגיה כי העברית היא אם כל השפות ונוטה למצוא את מקורותיהן העבריים של מילים ביפנית. המילה היפנית sakana פירושה דג, וכך ניתן לטעון כי מחמת הסכנה הטמונה בדגים, מקור המילה היפנית במילה העברית 'סכנה'. הפרק האחרון עוסק בתחדישי סלנג בישראלית, וכולל דוגמאות לתחדישים מעין אלה שנתפרסמו באתר 'דורבנות' (dorbanot.com). אחד מהם הוא המילה 'אנדרטה', אשר בסלנג עכשווי משמשת לציון 'ערימת הבגדים שנמצאת על המיטה בחדר, שכל לילה עוברת מהמיטה לכיסא'. כל אחד משלושת הפרקים שנוספו למהדורה הישראלית גדושים בדוגמאות נפלאות למילים מן הסוג שלו מוקדש **טינגו**: יפהפיות, מקוריות, רלוונטיות ומצחיקות, כאלה שלא הכרנו עד כה, אך נדמה שלא נוכל עוד בלעדיהן.